

izvirni znanstveni članek

UDK 726.5(497.1 Kočevska)"1945-"
prejeto: 26. 10. 2000

Mitja Ferenc

dr. zgodovinskih znanosti, svetovalec direktorja, Ministrstvo RS za kulturo, Uprava RS za kulturno dediščino,
Beethovnova 2, SI-1000 Ljubljana

Povojna usoda sakralnih objektov na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevskem

IZVLEČEK

Razprava opisuje povojno usodo sakralnih objektov na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevskem, ki je posebnost na Slovenskem. Večina cerkva, ki je po izselitvi kočevskih Nemcev prestala vojno pustošenje, je nova oblast porušila. Najmnožičnejša rušenja so bila na zaprtem območju Kočevska Reka, kjer so bili uničeni vsi sakralni objekti.

KLJUČE BESEDE

rušenje cerkva, kočevski Nemci, kulturna dediščina, zaprto območje, Kočevska Reka, Kočevska, zaplemba, razlastitev

SUMMARY

THE AFTER-WAR FATE OF THE SACRAL BUILDINGS ON THE FORMER GERMAN LANGUAGE PRECINCT IN THE KOČEVJE REGION

The treatise describes the after-war fate of the sacral buildings on the former German language territory in the Kočevje region, which is in Slovene space a particularity. The majority of the churches that – after the deportation of the Germans from the Kočevje region – survived the wartime devastation, were destroyed by the new authorities. The most massive demolitions were performed on the closed territory of Kočevska Reka where all sacral buildings were destroyed.

KEY WORDS

Demolition of Churches, The Germans of Kočevje, Cultural Heritage, Closed Territory, Kočevska Reka, Kočevska (region), Confiscation, Expropriation

Usoda Kočevske in njenih prebivalcev je tema, ki je bila v kulturni zavesti prebivalca Slovenije le malo navzoča. Od srede 14. stoletja do leta 1942 je na Kočevskem obstajalo okrog 800 km² veliko nemško jezikovno območje. Kočevski Nemci so bili med najstarejšimi nemškimi narodnimi skupinami zunaj Nemčije in Avstrije in edini agrarni nemški jezikovni otok na slovenskem ozemlju po prvi svetovni vojni. Nacistična oblast, ki je iz raznih dežel v Evropi množično preseljevala svoje rojake v rajh, je po italijanski zasedbi Kočevske leta 1941 preselila tudi nemško narodno skupino na Kočevskem (okrog 12.000 oseb). Določili so ji naselitveno območje ob Savi in Sotli na Spodnjem Štajerskem, s katerega so nacisti izgnali večino Slovencev.

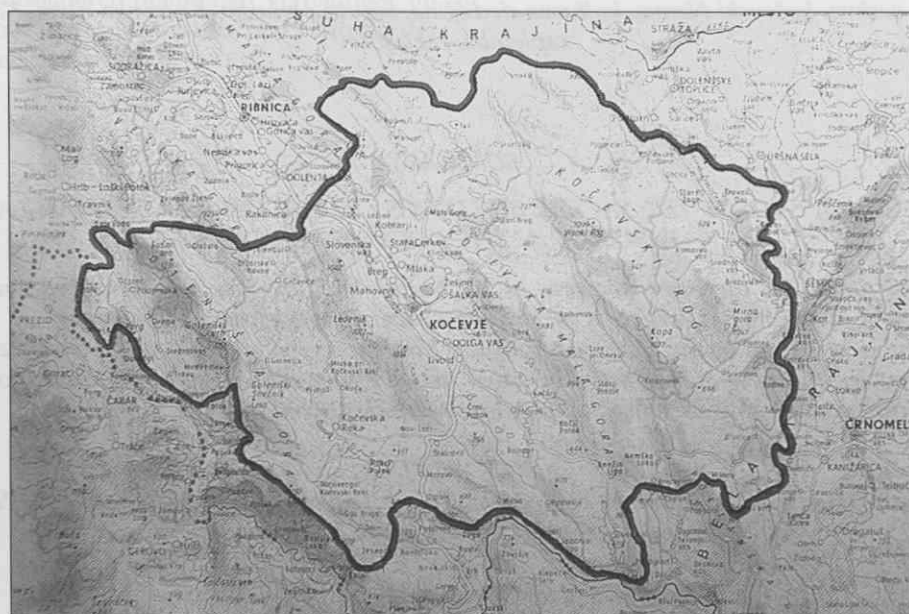
Usoda kočevskih Nemcev po drugi svetovni vojni je bila takšna kot usoda drugih Nemcev na Slovenskem. Tiste preseljene kočevske Nemce, ki se ob koncu vojne niso umaknili z umikajočo se nemško vojsko, in tudi nekaj tistih, ki so ostali na Kočevskem, so izgnali v Avstrijo. Nenadoma in dokončno so postali brezdomci in se razkropili in naselili po avstrijskih in nemških pokrajinah, precej pa jih je odšlo v ZDA. Njihovo premoženje, okrog 40.000 ha, so zaplenili. Po podatkih prvega popisa prebivalstva po vojni je na Kočevskem prebivalo le še 94 Nemcev.

Težka povojna leta obnovi Kočevske niso bila naklonjena. Polovica oziroma 89 od 176 vasi je konec vojne pričakala opuščenih in jih po koncu vojne večinoma niso obljudili. Od 3945 stanovanjskih hiš sta bili poškodovani ali uničeni dve tretjini, kar je skoraj enkrat več od slovenskega povprečja. Zaplenjene površine so predvideli za notranjo ko-

lonizacijo in to za velikopotezen in idealen vzorec socialističnega državnega kmetijskega posestva. Kljub temu, da se je prebivalstvo v osmih letih po vojni skoraj podvojilo in se je z doseljevanjem novih prebivalcev zelo spremenila narodnostna sestava prebivalstva, je bila gostota prebivalcev na Kočevskem po vojni najnižja in je dosegala le petino slovenskega povprečja. Delež prebivalcev, ki so od rojstva stanovali v istem naselju, ni dosegal niti tretjine. Pomanjkanje delovne sile je oblast poskušala reševati na različne načine, z vojnimi ujetniki, t.i. povratniki, sezonskimi delavci, pritegovanjem delovne sile iz drugih okrajev, z delavci iz drugih jugoslovanskih republik, tujimi delavci, osvobojenimi vojnimi ujetniki, s prisilno kolonizacijo, zaposlitvijo obsojencev v kazenskih taboriščih itd. Posebnost položaja Kočevske v vojnem in povojnem času je omogočila pogoje za množične usmrtnice nasprotnikov narodnoosvobodilnega gibanja in za nastanek kazenskih in delovnih taborišč ter obsežnega zaprtega, še danes ne povsem dostopnega območja.

Nacistična politika uničiti slovenski narod kot etnično enoto je dejansko uničila kočevsko narodno skupnost. Njihovo kulturno dediščino pa sta skoraj v celoti uničila vojna in kruta povojna narodna in ideološka nestrpnost. Danes le še redki materialni ostanki spominjajo na 600 letno navzočnost nemške narodne skupine sredi slovenskega ozemlja.

V kulturnem pogledu je najznačilnejša posledica izginotje okoli 112 predvojnih naselij in precejšnjega dela sakralnih objektov (npr. 95 od 123 cerkva, več kot 350 kapelic in znamenj), zavržena pokopališča oziroma odstranitve nemških nagrob-

Nekdanje nemško jezikovno območje na Kočevskem

Dolga vas, podružnična cerkev psv. Imena Jezusovega leta 1947 (foto Marjan Zadnikar, vir Uprava RS za kulturno dediščino) in leta 1991 (foto in vir dr. Mitja Ferenc).

Cerkev je leta 1947 še opisal in fotografiral Marijan Zadnikar, s sliko sv. Janeza Kancija, ki jo je 1768 izdelal Fortunat Bergant in velja za najkakovostnejši del do sedaj znane opreme kočevskih cerkva. Nepoškodovano in opremljeno cerkev so junija 1956 ob širitvi ceste odstranili.

nikov itd. Huda posledica je tudi v neizmerni agresiji gozda, ki se je količinsko povečal za okoli 300 km².¹

V sredstvih javnega obveščanja in tudi v literaturi smo lahko v poslednjih letih pogosto zasledili polemike o rušenju cerkva na Kočevskem. Večinoma so bile politično obarvane in so krivile za usodo cerkva to ali ono ideologijo, ne upoštevajoč okoliščin in dejstva, da je za usodo celotne kulturne dediščine na Kočevskem več vzrokov, vsaj pet:

a) izseljevanje s Kočevske, predvsem v poslednjih desetletjih 19. stoletja in vse do 1. svetovne vojne;²

b) nenadna, množična in dokončna odselitev večinskega prebivalstva in izpraznitev več deset naselij v letih 1941 in 1942;

c) vojno pustošenje;

č) povojno propadanje oziroma neustrezna gospodarska, kadrovska, naselitvena ipd. politika po vojni;

d) načrtno rušenje, predvsem v 50-ih letih;

Ti vzroki, ki so enaki za celo Kočevsko, se med seboj prepletajo, vendar na različnih območjih Kočevske različno prevladujejo. Tako kot je bila za naselja in sakralne objekte v Kočevskem Rogu usodna predvsem velika italijanska ofenziva, pa je večina likovne dediščine območja Kočevska Reka doživela žalostno usodo v 50-ih letih, ko na tistem območju ni ostal ohranjen noben sakralni objekt. Primeri ohranjene kulturne dediščine so zato na nekaterih območjih Kočevske zelo redki.

Po koncu vojne je veliko župnij na Kočevskem ostalo nezasedenih. S svojimi sonarodnjaki so se preselili tudi nemški duhovniki. Vendar ne vsi. August Schauer (Koprivnik) je umrl že 1. julija 1941. Josef Gliebe (Gotenica), Josef Kraker (Kočevska Reka), Josef Eppich (Stara Cerkev) so ostali na Kočevskem, slednjega je 2. junija 1942 po pomoti ustrelil italijanski vojak, Josef Kraker se je na Bled (župnik na Blejski Dobravi) preselil spomladi 1943. Preselili so se Heinrich Wittine (Borovec), Josef Kreiner (Polom), Alois Krisch (Stari Log). Župniki v drugih župnijah so bili Slovenci. Župnijo Draga je upravljal Franc Lončar. Na Zdihovem je bil upravitelj Matija Oblak, ki pa je kmalu odšel, nasledil ga je Jože Poje, ki je po osvoboditvi nekaj časa oskrboval tudi župnijo Kočevska Reka. Franc Mate iz Mozlja je leta 1942 zbežal s prebivalci vasi v gozdove, italijanske oblasti so ga ujele in obsodile na zaporno kazen. Po kapitulaciji Italije je služboval v Goriča vasi. Novembra 1944 je bil za kaplana v Mozlju nameščen Anton Klobovs. V Grčaricah so upokojili Adolfa Knola in namestili Franca Krašno, župnika iz Sv. Križa nad Jesenicami. Konec julija 1941 je bil za upravitelja žup-

¹ Več o Kočevski v tem obdobju glej: Mitja Ferenc: *Nekdanje nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi kočevskih Nemcev /1942–1956/*. Doktorsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 1999.

² T.i. narodnostni kataster kočevskih vasi, ki ga je naredilo slovensko učiteljstvo v letih 1936/37, je prikazal na obravnavanem področju opuščeno ali porušeno vsako tretjo do četrto hišo, na nekaterih območjih (npr. občina Koprivnik) pa celo vsako drugo do tretjo. Nekaj vasi je bilo opuščeni že v celoti. Posledica izseljevanja je bila propadanje cerkva, kar lahko preberemo v kronikah nekaterih župnij.

nije Planina imenovan Ignacij Grabler iz lavantinske škofije, konec oktobra 1943 pa Leon Nunschej iz krške škofije. V Poljanah je bil župnijski upravitelj Jožef Ambrožič upokojen maja 1942, na njegovo mesto je bil konec oktobra 1943 imenovan kaplan iz Št. Jerneja Janez Križaj. Decembra 1942 je bil za kaplana v Črmošnjicah imenovan Ivan Knafelj. Župniji Nemška Loka in Spodnji Log je upravljal Martin Radoš, ki je bil prestavljen iz Starega trga. Ob pojavu partizanskih enot naj bi zbežal na Hrvaško in že spomladi 1942 prišel v Ljubljano. Konec oktobra 1943 je bil za upravitelja župnije Spodnji Log imenovan Mirko Godina. V letu 1946 je bivši starotrški kaplan Viljem Savelli upravljal Koprivnik, kjer je bil nameščen, in še župniji Nemška Loka in Spodnji Log.

Na župnije, iz katerih so se izselili nemški duhovniki, so bili 31. decembra 1941 nameščeni štirje novi. V župnijo Borovec Franc Mihelič, kaplan iz Litije, ki pa je Borovec še istega leta zapustil in je ostala nezasedena. V Polomu je škofijski ordinariat po odhodu Josefa Kreinerja nastavljal za upravitelja Ivana Horvata, ki je v Ljubljansko pokrajino prbežal iz Bučke (v letih 1927-1930 je bil že kaplan v Kočevju), a so ga italijanske oblasti kmalu zaprle in po posredovanju izpustile ter je nato deloval na Dolenjskem zunaj Kočevske. V Starem Logu je bil za župnika imenovan Silvester Skebe, župnik na Uršlji gori. Julija 1944 je bil za kaplana v Starem Logu imenovan kaplan iz Št. Ruperta Franc Brulc, ki pa je bil januarja 1945 premeščen v Kostanjevico. Nasledil ga je kaplan Pavel Golia. Župnijo Koprivnik je od 31. julija 1941 soupravljal župnik in dekan Peter Flajnik, 20. septembra 1941 je bil za župnega upravitelja postavljen kaplan Stanko Skvarča iz Kočevja, a so ga italijanske oblasti aprila 1942 aretirale in internirale v Italijo. Konec oktobra 1943 je bil v Koprivnik premeščen Ludvik Šivic iz Dragatuša. Leta 1946 je prišel Viljem Savelli iz Starega trga. Toplo Reber je po odhodu župnika Aloisa Krischa iz Starega Loga upravljal Silvester Skebe iz Hinj, ki pa so ga italijanske oblasti že spomladi 1942 prepeljale v Kočevje in nato internirale v Italijo. Po kapitulaciji Italije se je vrnil in ni več opravljal dušnega pastirstva.

V Stari Cerkvi je bil po uboju župnika Josefa Epicha 30. septembra 1942 imenovan za upravitelja kaplan Stanislav Erzar, ki so ga italijanske oblasti kmalu internirale v Italijo. Decembra 1942 ga je nasledil kočevski kaplan Leopold Čampa, ki je na pritisk nemških oblasti Staro Cerkev zapustil in odšel v Ljubljano, kjer so ga zaprli in poslali v taborišče Mathausen. Novembra 1944 je bil Stanislav Erzar imenovan za upravitelja župnije. Po osvoboditvi je župnijo upravljal Stanko Dobovšek (po nekem drugem viru naj bi v letu 1946

župnijo upravljal Alojzij Strah). Župnijo Kočevska Reka je po odhodu Josefa Krakerja 14. aprila 1943 od junija 1943 soupravljal Josef Gliebe³ iz Gotenice, Peter Čampa iz Mengša pa je bil tja nameščen za kaplana. Že konec oktobra 1943 je bil za župnijskega upravitelja imenovan kaplan iz Fare ob Kolpi Anton Pogorelec.

V Kočevju so poleg dekana Petra Flajnika od novembra 1941 službovali še kaplan Ludvik Bartelj, nekaj časa kaplan Leopold Čampa in Martin Vidmar, junija 1943 je bil imenovan kaplan Viktor Vitigoj, maja 1944 kaplan Vinko Šega, januarja 1945 pa je prišel še Janez Urbanc, ki je ob osvoboditvi pobegnul iz države.⁴

Leta 1947 je cerkveno oskrbo na Kočevskem opravljalo sedem župnih upraviteljev in kaplan, nezasedene župnije pa so soupravljali še trije duhovniki iz župnij zunaj območja. Peter Flajnik iz Kočevja je soupravljal župnije v Mozlju, Polomu, Starem Logu in Topli Rebrji, Josef Gliebe iz Gotenice je soupravljal župnijo Grčarice, Josip Poje, ekspozit na Zdihovem, je upravljal še župnijo v Banja Loki (zunaj območja), Anton Pogorelec iz Kočevske Reke, je soupravljal župnijo Borovec, Franc Lončar je bil nameščen v Dragi, Franc Zajc v Črmošnjicah, v Stari Cerkvi pa Stanko Dobovšek. Iz župnij zunaj jezikovnega otoka so cerkveno oskrbo soupravljali: v Koprivniku (Alfonz Jarc iz Starega trga), Nemški Loki (Alfonz Jarc), v Spodnjem Logu (Alfonz Jarc), v Poljanah (Jožef Cuderman, ž. up. iz Toplic), v Planini (Vinko Bevk iz Semiča). V Kočevju je bil nameščen še kaplan Ludvik Bartelj.⁵

Dvanajst let kasneje so bili na župnijah nekdanjega nemškega jezikovnega območja nameščeni le župniki Anton Golob v Kočevju s kaplanom Romanom Kavčičem, Franc Lončar v Dragi in Stanko Dobovšek v Stari Cerkvi. Prvi je poleg svoje župnije oskrboval župnije v Mozlju (od 1949), Koprivniku (od 1955), Polomu, Starem Logu in Topli Rebrji (od 1949). Dekan Anton Pogorelec iz Fare je oskrboval

³ Kočevski Nemeč, Josef Gliebe se leta 1941 ni odločil za preselitev s svojimi sonarodnjaki in je ostal na Kočevskem. Leta 1949 se je moral preseliti iz Gotenice v Dolenjo vas, od koder je "soupravljal" župniji Gotenica in Grčarice. Umril je leta 1960 v Dolenji vasi. Vaščani so se mu oddolžili s spominsko ploščo na pokopališki kapeli v Dolenji vasi. Za sodelovanje z narodnoosvobodilnim gibanjem je dobil značko aktivista OF; Smrt naprednega župnika. *Novice*, V, št. 30, 23. 7. 1960, str. 4.

⁴ Arhiv Republike Slovenije (dalje VRS), šk. 1730, o. Notranjepolitični odbor ISLRS, seje 1953, prepis UDV iz elaborata Petra Flajnika (pisano v zaporu), glej tudi podatke v Ljubljanskem škofijskem listu za leta 1941-1945. Peter Flajnik je bil zaprt 23. 2. 1949 in 24. 10. istega leta obsojen na 20 let zavora, znižano na 15 let. Izpuščen je bil 23. 4. 1955.

⁵ *Letopis ljubljanske škofije za leto 1947 (stanje 15. 2. 1947)*, Škofijski ordinariat v Ljubljani, Ljubljana, ned.

Kočevska Reka, župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika leta 1948 (vir Muzej Kočevje), leta 1991 (foto in vir dr. Mitja Ferenc) in 20. junija 1999 (foto in vir dr. Mitja Ferenc).

Sinonim za načrtno rušenje sakralnih objektov na Kočevskem je porušenje župnijske cerkve v Kočevski Reki, januarja 1954. Novo cerkev, blagoslovljeno 20. junija 1999, je kot simbolni dolg države za številne med vojno in po vojni porušene sakralne objekte financirala tudi slovenska država.

župniji Kočevska Reka (od 1943) in Borovec (od 1945) in od 1953 ekspozituro Zdihovo, poleg teh pa

še župnijo Banja Loka (od 1948) zunaj območja. Župniji Gotenica (od 1954) in Grčarice sta bili oskrbovani iz Dolenje vasi (Ivan Sešek), župniji Črmošnjice (od 1951) in Planina je oskrboval dr. Vinko Bevk iz Semiča, župnijo Poljane (od 1959) Roman Kavčič iz Toplic, župniji Spodnji Log (od 1949) in Nemška Loka (od 1949) Martin Gorše iz Starega trga ob Kolpi. Podružnične cerkve na Stražnjem Vrhju in v Rodinah, sta upravljala vikar Alojzij Žabkar in kaplan Štefan Krt iz Črnomlja.⁶

V začetku in sredi petdesetih let sta neustrezen odnos do kulturne dediščine Kočevske, predvsem do sakralnih objektov in pokopališč, označevala dva temeljna razloga. Tisti, ki so upravljali s Kočevsko, so si iz nacionalističnih razlogov prizadevali nasilno odstraniti ostanke "tujega", t.j. nemškega elementa. Zato niso poskrbeli za ohranitev tistega, česar nista uničila čas in vojna, temveč so celo nasilno uničevali vse "nemško" z ognjem in razstrelivom. Drugi vzrok je bila ideološka (ateistična) nestrpnost, s katero so še posebej goreče uničevali sakralne objekte: cerkve, kapelice, znamenja itd. Kljub temu, da se pogosto poudarja le rušenje z ideološkim predznakom, menim, da je imel velik pomen tudi nacionalni razlog. Sakralni objekti, ki so bili na širšem Kočevskem območju odstranjeni v tem obdobju, so bili namreč vsi razen enega na nekdanjem nemškem jezikovnem otoku. Če bi prevladoval le ideološki razlog, bi upravičeno pričakovali, da bi cerkve rušili tudi zunaj tega območja, še posebej tam, kjer so vasi opustele ali je v njih ostalo redko slovensko prebivalstvo (obkolpsko in kostelsko območje). Načrtna rušenja so bila skoraj vsa le v sedanji občini Kočevje v prvi polovici petdesetih let, kar potrjuje poseben položaj tega območja.

Ob nekulturnem početju politike in oblasti so se vendarle našli nekateri kulturni delavci, ki sicer niso mogli rešiti ničesar - saj je bilo vse Kočevsko in še posebej območje Kočevska Reka nekakšna gubernija visokega političnega funkcionarja -, a so si prizadevali, da bi vsaj v spominu ostalo ohranjeno tisto, kar je pomenilo kulturno vrednoto dežele, ne glede na njen nacionalni ali cerkveni oziroma laični izvor.

Ugotoviti, kdaj natančno so katero cerkev porušili, za veliko večino niti ni mogoče. Za to bi morala biti opravljena natančna raziskava vsega območja ob preselitvi in takoj po vojni. Dragoceno sliko o stanju sakralne dediščine v obdobju neposredno po vojni si lahko ustvarimo iz poročil spomeniško varstvenega zaupnika za kočevski okraj Janka Trošta v letih 1947 in 1948 in iz gradiva, ki ga je popisala topografska ekipa leta 1947 v delu kočevskega okraja. Na pobudo prof. dr. Franceta Steleta so leta 1947

⁶ *Letopis ljubljanske škofije in dela reške škofije za leto 1959 (po stanju 1. 11. 1959).*

Gotenica, župnijska cerkev. sv. Ožbolta leta 1947 (akvarel M. Trošt, vir Uprava RS za kulturno dediščino) in leta 1999 (foto Mateja Bavdaž, vir dr. Mitja Ferenc).

Cerkev sv. Ožbolta je leta 1947 popisala in narisala topografska ekipa Zavoda za spomeniško varstvo LRS. Leta 1949 so morali prebivalci vas zapustiti. Naslednje leto so v njej začeli graditi republiške zaščitne objekte, cerkev pa porušili in odstranili. Danes je v vasi Vadbena oskrbni center Ministrstva za notranje zadeve RS. Izseljeni prebivalci so leta 1994 na kraju porušene cerkve postavili spomenik.

pri takratnem Zavodu za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti imenovali delovno ekipo pod vodstvom umetnostnega zgodovinarja Marijana Zadnikarja (poleg njega sta bila v ekipi še Janko Trošt in Jože Kregar). Ta je popisala in poslikala umetnostne spomenike v delu takratnega kočevskega okraja. Leta 1968 je nato izšla knjiga *Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske*, ki jo je izdal Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije (avtor M. Zadnikar), ki kljub temu, da je popisala le del objektov, pomeni dragocen dokument o eni vrsti izginule kulturne dediščine tega dela Slovenije. V gradivu je opisanih 69 cerkva, od teh jih je bilo 51 na obravnavanem območju. Te so dokumentirane s 25 fotografijami zunanjščin, 29 fotografijami opreme ali notranjščin, s 13 reprodukcijami akvarelov in risb. Od 51 opisanih cerkva obravnavanega območja je 14 takšnih, ki stoje še danes, 37 pa jih ni več ohranjenih. Od teh 37 je bilo le 11 takšnih, ki so bile tako poškodovane, da so bile v ruševinah in brez opreme: v Podstencicah, Starem Brezju, Štalcerjih, Cvišlarjih, Grčaricah, Hribu, Kleču (pri Kočevju), Kleču (pri Planini), Travi, Knežji Lipi. Nekaj cerkva (6) je bilo poškodovanih v manjšem obsegu, npr.: ž.c. v Starem Logu (nekaj opustošene oziroma poškodovane opreme), Smuka (uničen strop), Rajndol (brez opreme, uporabljali za shrambo za orodje), Onek (brez opreme, uporabljali za senik), Laze pri Koprivniku (poškodovana zaradi požara, uničen lesen strop in oprema), Mala Gora (uničena oprema).⁷

Večina že takrat porušeni in poškodovani cerkva je bila na območju, ki ga je prizadela velika italijanska ofenziva, t.j. v dolinskih naseljih na zahodnem in južnem robu Kočevskega Roga. Ker je bilo takrat otežkočeno terensko delo, topografija terensko ni zajela cerkva v samem Kočevskem Rogu, vendar pa na osnovi nekaterih pisnih in ustnih virov (npr. skic italijanskega inženirskega bataljona, ki je spomladi 1943 označeval uničena poslopja v kočevskih vaseh, poročil italijanske vojske in političnih aktivistov NOG med veliko italijansko ofenzivo in po njej, popis vojne škode v letu 1945), fotografij, narejenih med vojno, skoraj stoddostotne izselitve vasi in požigov s strani italijanske vojske, lahko upravičeno sklepamo, da je bila neposredno po koncu vojne **večina** (podčrtal avtor) cerkva v vzhodnem delu obravnavanega območja, predvsem pa skoraj vse cerkve v Kočevskem Rogu (večina cerkva župnij Stari Log, Topla Reber, Koprivnik, Črmošnjice, Poljane, Planina, Spodnji Log, deloma tudi Mozelj) v ruševinah ali pa tako poškodovana, da je v takratnih razmerah ne bi več mogli obnoviti. Skoraj za večino cerkva, ki so prebile vojno, bi lahko rekli, da je bila v zelo slabem stanju. Duhovniki so upravljali po več župnij skupaj, cerkve so bile večinoma odprte in iz njih je bilo moč neovirano odnesti opremo. Naselja so večinoma naseljevali sezonski delavci ali

RS KD), poročila za leto 1947 in 1948; Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL), zapuščina Janka Trošta; Marijan Zadnikar: *Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske*, Ljubljana 1968.

⁷ Arhiv Uprave RS za kulturno dediščino (dalje Uprava

priseljenci. Veliko vlogo je imel tudi odnos politike in oblasti do sakralnih objektov, posebej na Kočevskem. Ker so bile možnosti za obnovo zelo omejene (za obnavljanje ni bilo delovne sile, sredstev, volje, dovoljenj s strani posvetnih oblasti), so cerkve, ki so preživele vojno, propadale. V cerkvi je lahko vsak delal, kar se mu je zahotelo. Nevzdrževane strehe so začele propadati in pogosta je bila kraja opreme. Sčasoma so stavbe opustele in tisti ljudje, ki so jim bile cerkve napoti, so začeli s pritiski, da je treba opuščene cerkve odstraniti, tako kot so na veliko odstranjevali ostanke poslopij v opuščeni naseljih, vse pod naslovom odstranjevanja ruševin oziroma ureditve naselja. Najprej so po vsej verjetnosti odstranili tiste cerkve, ki so bile poškodovane, bodisi v času vojne ali kasneje. Iz ustnih virov - pripovedi domačinov, ki so dogodke spremljali, in redkih pisnih virov, lahko ponazorimo način: cerkev so najprej poškodovali, ponavadi zažgali ali delno minirali. Ponekod se je to zgodilo ponoči, drugje je delovna ekipa prišla, dala na voljo redkim prebivalcem uro ali dve časa, da odnesejo opremo, nato pa cerkev porušila. Kasneje so komunalni delavci s stroji ruševine enostavno odstranili. Danes le še redki prebivalci ali poznavalci s pripomočki (kataster, stari zemljevidi) vedo za natančen položaj mnogih sakralnih objektov. Tako npr. od župnijskih cerkva v Borovcu, Koprivniku, Kočevski Reki, Gotenici in Grčaricah na lokaciji ni ostal niti kamen.

Po dosedaj zbranih podatkih lahko sklepamo, da je bilo v tem obdobju odstranjenih najmanj 25 do 30 cerkva in kapel, ki so prebile vojno z ohranjeno opremo, kraji, v katerih so stale, pa so bili še naseljeni. To velja predvsem za župnije Kočevje, Kočevska Reka, Mozelj in Stara Cerkev. Vse tri objekte župnije Gotenica so podrli po izselitvi prebivalcev po letu 1948 in "zaprtju" območja.⁸

Poseben odnos do sakralnih objektov je bil na območju Državnega posestva Snežnik,⁹ kamor je bilo po letu 1952 osebam, ki tam niso prebivale, že onemogočen dostop. Tu so bile v letih 1953-1955 uničene vse še obstoječe cerkve in kapele ter ka-

pelice ter skoraj vsa znamenja. V pregledanem arhivskem gradivu nisem zasledil virov, ki bi dokazovali, da je ukaz o rušenju cerkva prišel "z vrha" in od katere osebe ali organa. Tako bo vprašanje, ki ga je v vlogi komisiji za verska vprašanja LRS postavil župnik Pogorelec, ostalo še brez odgovora: *"Ko tukajšnji narod doživlja strahotno rušenje zadnje cerkve župnije Koč. Reka: cerkev v Moravi, ki se danes podira, neprestano sprašuje ali se to dogaja z vednostjo in odobritvijo naše Vlade ali se to dela proti njeni volji. Kaj naj župnijski upravitelj odgovori?"*¹⁰

Kljub temu, da odgovora na vprašanje, kdo je odgovoren za rušenje cerkva na obravnavanem območju, v pregledanem arhivskem gradivu nisem našel, lahko upravičeno domnevam, da so rušenja potekala z vednostjo, če že ne z navodili, ki jih je izdal Ivan Maček - Matija, "ustanovitelj" in dejanski vodja zaprtega območja Kočevska Reka, v tistem obdobju tudi podpredsednik Vlade LRS (do 1953) in predsednik odbora za gospodarstvo (od 1953-1958). Brez njegove odobritve ali vednosti ni bila na zaprtem območju sprejeta nobena pomembnejša odločitev. Odgovornost pa nosita tudi direktorja Kmetijskega gozdarskega posestva Kočevje in Državnega posestva Snežnik, katerih delavci so rušenja izvajali.

Čeprav ne poznamo neposrednih povodov ali vzrokov za ta dogajanja, pa je "oblast v Ljubljani" bila o tej problematiki obveščena vsaj s strani škofijskega ordinariata v Ljubljani. Ta je večkrat pisno in ustno po telefonu posredoval pri Komisiji za verska vprašanja glede usode cerkva na Kočevskem, in to pisno 22. decembra 1953, 13. in 17. februarja ter 11. novembra 1954, 12. januarja 1955, 18. januarja in 30. oktobra 1956.¹¹

Tako je decembra 1953 obvestil komisijo, da so bile na Kočevskem pred koncem leta 1953 načrtno uničene naslednje cerkve: v župniji Borovec je bila februarja 1951 z minami do tal porušena že med vojno požgana župnijska cerkev, v Dolnji Brigi je pristojni vojaški poveljnik (območje je bilo že nedostopno za civiliste, v sosednjem Inlaufu pa je bilo tudi kazensko taborišče) cerkev zaprl, kapeli v gori pri Ravnem so z miniranjem razstrelili prezbiterij. V župniji Kočevska Reka so z minami porušili cerkev v Kočah, ki je imela izredno kva-

⁸ Gotenica, ž.c. sv. Ožbolta, p.c. sv. Lenarta, kapela sv. Marjete; Kočevska Reka, ž.c. sv. Janeza Krstnika, kapela sv. Frančiška Ksaverija; Handlerji, kapeli Lurske Matere Božje in psv. Srca Jezusovega; Koče, p.c. Marijinega Vnebovzelja; Novi Lazi, p.c. sv. Jurija; Morava, p.c. sv. Trojice; Mlaka, kapela sv. Roka; Spodnji Vecenbah, kapela sv. Ane; Koprivnik, ž.c. sv. Jakoba, pok. c. sv. Ane; Rajndol, p.c. sv. Trojice; kapela Angelov varuhov; Mozelj, kapela sv. Krvi; Koblarji, p.c. sv. Štefana in Antona Padovanskega; Zdihovo, ekspozitura Žalostne Matere božje; Škrilj, p.c. sv. Križa; Nemška Loka, ž.c. Žalostne Matere božje; Dolga vas, p.c. psv. Imena Jezusovega; Zajčje Polje, p.c. sv. Valentina; Rogati Hrib, p.c. sv. Urha; Onek, p.c. sv. Ane na hribu.

⁹ Območje Državnega posestva Snežnik se je približno pokrivalo z varovanim oz. zaprtim območjem Kočevska Reka.

¹⁰ ARS, VRS, šk. 1671, uradni zaznamki komisije za verska vprašanja o razgovorih z A. Pogorelcem, 14. in 17. 7. 1956, dopis dekanijskega urada kočevske dekanije, 16. 7. 1956.

¹¹ Na prošnjo za vpogled v korespondenco škofijskega ordinariata s kočevskimi župnijami in Komisijo za verska vprašanja mi je bilo odgovorjeno, da mi zaradi objektivnih razlogov (neurejenost ali uničenost gradiva, osebne zadeve, ki javnosti še ne morejo biti dostopne) vpogleda ne morejo omogočiti; Pismo avtorja Naškofijskemu ordinariatu 30. 1. in 19. 3. 1999 in ustni ter pisni odgovor 31. 3. 1999.

liteten glavni oltar, delno so bile uničene in demolirane obe kapeli v Handlerjih, cerkev sv. Frančiška pri Kočevski Reki in odstranjena že leta 1945 požgana cerkev v Štalcerjih; iz župnijske cerkve so aprila 1953 iznesli ves inventar. V župniji Mozelj je bila leta 1951 uničena cerkev v Ferdrengu. V župniji Nemška Loka so predstavniki kmetijske obdelovalne zadruga aprila 1949 prepovedali maševanje, 15. avgusta istega leta so bili v župnijski cerkvi razbiti vsi oltarji, kipi in podobe. Leta 1953 so s cerkve pobrali strešno kritino - cementno opeko in pločevino, julija istega leta pa so vrgli z zvonika po notranji strani tri zvonove, da so obtičali na oboku, nato naredili v zvonik luknjo in jih s traktorjem potegnili ven. V župniji Polom sta bila oktobra 1953 ukradena dva zvonova, prvi iz župnijske cerkve in drugi iz podružnice v Seču, v začetku decembra istega leta sta bila minirana še preostala dva zvonova v župnijski cerkvi. Kose bron je državno kmetijsko posestvo, ki je s stavbo razpolagalo, prodalo Odpadu Kočevje, izkupiček pa je SZDL Polom namenil gasilski četi v Polomu za nabavo orodja in opreme. V župniji Stara Cerkev je v podružnici na Mlaki uslužbenec Odpada Kočevje 2. septembra 1953 ukradel zvon in ga prodal Odpadu Kočevje; v Koblarjih so spomladi 1953 neznanči opustošili notranjost cerkve, od župnika so kasneje zahtevali, naj cerkev popravi ali pa bo porušena. V župniji Spodnji Log si je uprava državnega posestva v Knežji Lipi prilastila podružnično cerkev, demolirala notranjost, razbila oltarje, v cerkvi pa postavila kotle za žganjekuho. Zvonik so razkrili, opeko in zvonove pa odpeljali. Odpeljali so tudi železne križe s tamkajšnjega pokopališča. Iz župnijske cerkve so odpeljali okoli 2000 kosov cementne opeke, ki je bila kupljena leta 1948 in spravljena pod cerkvenim zvonikom. Oktobra je miličnik po naročilu odseka za notranje zadeve odvzel ključarju štiri mašne kelihe. V samostojni duhovniji Zdihovo so leta 1952 uničili oltar podružnice v Škrilju, 21. oktobra 1953 pa se je moral ekspozit Anton Poje izseliti, ker so Zdihovo in tri okoliške vasi zaprli in prebivalce izselili zaradi gradnje podzemskih objektov v Škrilju.¹² *"Navedeni primeri že sami po sebi dovolj jasno pričajo, da so cerkvene razmere na Kočevskem zelo težke, naravnost v obupnem stanju. Govori se, da so vzrok rušenja nekaterih cerkva varnostno obrambni razlogi. Če je to res, bi škofijski ordinariat take razloge pač sprejel z vso uvidevnostjo. Proti dosežanju načinu, da se cerkve rušijo brez vprašanja in pojasnila ter brez ureditve pravnih odnosov, pa mora škofijski ordinariat odločno dvigniti svoj*

glas. Naslov se naproša za posredovanje na mero-dajnih mestih, da se odstrani videz, kakor da se hoče s kočevske zemlje zbrisati vse, kar spominja na vero in cerkev", je škof Anton Vovk končal obvestilo Verski komisiji pri izvršnem svetu Ljudske skupščine LRS o dogajanjih na Kočevskem.¹³

"Upali smo, da bo naša vloga z dne 22. decembra 1953, št. 3378 imela vsaj ta uspeh, da se bo demoliranje cerkva ustavilo, ko je bilo napravljeno že toliko škode, a temu ni tako", je zapisal škof Anton Vovk, ko je 17. februarja 1954 znova posredoval pri komisiji za verska vprašanja. V Kočevski Reki so namreč 25. januarja porušili župnijsko cerkev, ne da bi o tem prej ali kasneje obvestili predstavnike cerkve. Duhovniku vstop v območje Kočevske Reke in Zdihovega ni bil dovoljen, širile so se govorice, da je za župnijsko cerkvijo na vrsti cerkev na Zdihovem, pod zvonikom župnijske cerkve v Banji Loki pa je bila že nekaj časa napravljena vdolbina za mino.¹⁴ Po rušenju cerkvene stavbe v Kočevski Reki je župni upravitelj Anton Pogorelec poslal 8. februarja 1954 okrajnim oblastem v Kočevju odločen protest: *"Že štirinajst dni se po naših krajih širi za vsakega kristjana pretresljiva novica, da je dala uprava "Snežnik" podreti sicer zgodovinsko, a še trdno stavbo župnijske cerkve na Kočevski reki, ki bi stala lahko še dolga stoletja.*

*Novica je zadela toliko bolj v živo, ker državna uprava tega svojega dejanja ni opravičila ne predhodno in ne naknadno, - in ker se je to zgodilo pri belem dnevu. Nihče ne more sedaj več zvrčati krivde na "neodgovorne elemente" kot se je to dogajalo pri drugih podrtih cerkvah. Državna uprava "Snežnik" je brezdvomno s tem prekršila ustavo in zakon. Krščansko prebivalstvo na Kočevski reki, katerih je kljub preselitvi mnogih še vedno nad polovico, čeprav svoje prepričanje prekrivajo - zlasti pa vsa okolica obsoja odločno to početje, čeprav so bili nekateri vsaj moralno prisiljeni sodelovati pri podiranju. 25. in 26. januar bo ostal vsemu prebivalstvu v najžalostnejšem spominu. Sočustvujoč s težko prizadetim narodom in po svoji službeni dolžnosti vlagam s tem na gornji naslov odločen protest."*¹⁵

Pooblaščenstvo uprave državne varnosti za okraj Kočevje je preverilo navedbe nadškofijskega ordinariata in napisalo poročilo *"Cerkvena imovina na Kočevskem"*, ki ga je s predlogi in pojasnili ter prilogami dala na vpogled pristojnim organom, verjetno notranjepolitičnemu odboru izvršnega

¹² ARS, VRS, šk. 1671, dopisi škofijskega ordinariata verski komisiji, dopis št. 3378, z dne 22. 12. 1953 in dopis št. 544 z dne 17. 2. 1954, ter dopis št. 519 z dne 13. 2. 1954.

¹³ ARS, VRS, šk. 1671, dopis škofijskega ordinariata št. 3378, z dne 22. 12. 1953 verski komisiji.

¹⁴ ARS, VRS, šk. 1671, dopis št. 544, z dne 17. 2. 1954.

¹⁵ ARS, VRS, šk. 1671, dopis župnega upravitelja Antona Pogorelca okrajnemu Okrajnemu ljudskemu odboru Kočevje, 8. 2. 1954.

sveta LRS. Poročilo potrjuje navedbe škofa Antona Vovka in podaja stanje na podlagi razgovorov s šefi pooblaščenecv UDV Kočevje in organov UDV kmetijskega posestva Snežnik in obenem navaja podatke, da je bilo na Kočevskem porušenih več kot 100 kapelic in križev, ki so stali na parcelah splošnega ljudskega premoženja in niso bili last cerkve in jih škof Vovk ni omenjal v svojem poročilu. V poročilu predlagajo in pojasnjujejo, da je bil postopek posameznih ustanov na Kočevskem, predvsem uprave državnega posestva "Snežnik", nezakonit, da se je tudi sodišče (okrajno sodišče v Metliki, v zvezi z zvonovi iz Nemške Loke) izognilo vprašanju, čigava lastnina je pravzaprav cerkvena imovina na Kočevskem. Za nadaljnje ukrepanje naj bi bilo nujno pravno urediti stvari, na vsak način pa bi morali nad vso bodočo tovrstno dejavnostjo uprav državnih posestev ali drugih ljudi voditi poseben nadzor, da ne bi odtujevanja premičnin (predvsem zvonov) izkoriščali v posamezne osebne namene. Poročilo navaja, da bo razlastitev zapuščenega cerkvenega imetja potekala na podlagi čl. 9 Zakona o agrarni reformi.¹⁶ 23. februarja 1954 je pooblaščenstvo problematiko posredovalo predsedniku odbora za notranje zadeve Niku Šilihu v Ljubljano. Iz dopisa zvemo, da se je pooblaščenstvo o problematiki pogovarjalo s predsednikom OLO Kočevje in z Antonom Krajskom iz Vrhovnega sodišča LRS. Slednji je svetoval, da bi izvršni svet skupščine LRS izdal poseben odlok o razlastitvi cerkvenega imetja na Kočevskem, ker naj bi razlastitev po zakonu o agrarni reformi ne bila mogoča. Ker naj bi tudi zaplemba na podlagi odloka AVNOJ ne bila več možna, je pooblaščenstvo oziroma njegov šef Anton Kranjc predlagal Niku Šilihu ustanovitev komisije, ki naj razreši problematiko. *"Mi smo hoteli, da bi pravniki to stvar proučili, toda vsak izbegava, ker so mnenja, da bo tukaj nastal politični problem. Če pa pogledamo stvar tako kot je, ne sme tako ostati in moramo priti do rešitve teh dejstev. Škof Vovk je do sedaj vložil že več pritožb, kjer tudi omenja indirektno kočevskega pooblaščenca, češ da je on za te stvari največ odgovoren. Tako tudi izraža dvom, kako bo letos vršil birmo v Kočevju, ker je v Kočevju tak pooblaščenec... V kolikor mi je poznano, bo v kratkem porušenih na tem sektorju še par cerkva, radi katerih bo prišlo gotovo do ostrejših sporov. V kolikor nismo podrobneje opisali kočevske probleme, prosimo, da daste nam navodila, ali da se nas zasliši."*¹⁷

¹⁶ ARS, VRS šk. 1730, o. Notranje politični odbor IS LRS, mapa Pripravljalni material za zaplembo imovine po Odloku AVNOJ in cerkvene imovine. Poročilo, ki obsega 4 strani z oznako "vrniti UDB", je podpisal Zdenko Roter 19. 2. 1954.

¹⁷ ARS, VRS šk. 1730, o. Notranjepolitični odbor ISLRS, seje 1953, zapisnik sestanka.

Iz kronologije dopisov je torej razvidno, da so se oblasti v Ljubljani odločile najti pravno razlago za svoje početje naknadno, zaradi reakcij uradne cerkve na nepravilnosti t.j. na **sistematično uničevanje cerkva** (podčrtal M. F), kar se je dogajalo predvsem na zaprtem območju Kočevske Reke. Zato je bilo potrebno poleg zemljišč razlastiti tudi cerkvene stavbe in rušitve le-teh opravičevati z gospodarsko nezmožnostjo obnove oziroma vzdrževanja. Ureditev cerkvenega premoženja na Kočevskem so zato februarja in marca 1954 le priključili akciji, ki jo je zahteval zvezni izvršni svet glede zaključitve zaplemb po odloku AVNOJ. Na podlagi razgovorov s pristojnimi v okraju Kočevje je poročilo o ugotovitvah cerkvenega premoženja na Kočevskem na območju OLO Kočevje 2. marca 1954 napisal tudi dr. Janko Lavrič.¹⁸

"Ureditev" cerkvenega premoženja na Kočevskem so v Ljubljani reševali v sklopu reševanja problematike likvidacije zaplembenih postopkov po odloku AVNOJ. Na sestanku 27. marca 1954 v Ljubljani, kjer so obravnavali obe zadevi, so glede cerkvenega premoženja na Kočevskem sklenili: "Z ozirom na dejstvo, da po odlokih AVNOJ-a ni bilo razlaščenega cerkveno premoženje na Kočevskem in da je od skupnega 215 ha tkzv. cerkvenega sveta bilo razlaščenega po Zakonu o agrarni reformi samo cca 83 ha, je potrebno pristopiti k razlastitvi še ostalega sveta. To je treba doseči:

a) *Po Zakonu o agrarni reformi, in sicer tako, da se šteje kot celotni zemljiški kompleks vse župnije, ki jih upravlja cerkveni uslužbenec.*

b) *Na osnovi odloka AVNOJ-a. Določi se komisija, ki jo sestavljajo tov. Dolničar, dr. Lavrič, Prijatelj, Koželj in dr. Damjan, ki naj s pravne strani preštudirajo, če so podani pogoji za zaplembo po odloku AVNOJ-a."*¹⁹

Komisija je v kratkem času, ki ji je bil na voljo, zbrala podatke o cerkvenem premoženju na Kočevskem in ugotovila, da obstajajo le še tri zasedene župnije (Draga, Kočevje, Stara Cerkev). Od več kot 100 cerkva in kapel na nekdanjem od Nemcev strnjeno poseljenem območju so te bile deloma uničene, deloma so razpadale in *"ker jih nihče ne vzdržuje, je potrebno, da se zavarujejo ali podrejo. Zemlja se deloma ne obdeluje, deloma pa se daje v najem in najemniki nimajo interesa na pravilnem gospodarjenju ter zemljo samo eksploatirajo, ne da bi jo kultivirali. Zaradi tega je iz*

¹⁸ ARS, VRS šk. 1730, o. Notranjepolitični odbor ISLRS, seje 1953.

¹⁹ ARS, VRS šk. 1730, o. Notranjepolitični odbor ISLRS, seje 1953, zapisnik sestanka 27. 3. 1954. Sestanka so se udeležili: Niko Šilih član IS, Mitja Ribičič, državni sekretar za notranje zadeve, Jože Pavličič, javni tožilec LRS, Fedor Košir, javni pravobranilec, dr. Jože Globevnik, sekretar za zakonodajo pri IS in dr. Viktor Damjan, šef kabineta IS.

gospodarskega ozira potrebno, da se zemlja v opuščenih farah prenese na splošno ljudsko premoženje, da bi se racionalno izkoriščala." To je utemeljila tako: "Podlaga župnij so bili verniki in upravljanje župnij se je vršilo po župnikih. Med okupacijo so se verniki in večina župnikov odselili, zaradi česar ni več nobene podlage za nadaljnji obstoj cerkvenih posestev v takih župnijah."²⁰

Sekretar izvršnega sveta Boris Kocijančič je 5. maja 1954 predsedniku OLO Kočevje sporočil mnenje izvršnega sveta LRS glede postopka s cerkveno imovino na Kočevskem z navodilom o razlastitvi cerkvenega premoženja po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji v LRS "na ta način, da se bo vsakemu od navedenih treh kompleksov (Draga, Kočevje, Stara Cerkev, op. M.F.) kot eni župniji po 2. točki 9. člena cit. zakona pustilo do 10 ha zemljiške posesti, ves presežek zemljiških posestev, cerkva, samostanov in verskih ustanov pa se bo razlastil z zgradbami in napravami ter živim in mrtvim kmetijskim in gozdnim inventarjem brez odškodnine."²¹ O načinu reševanja zaplenjenih postopkov tudi cerkvenega premoženja na Kočevskem je izvršni svet LRS avgusta istega leta obvestil tudi zvezni izvršni svet v Beogradu.

Dne 17. junija 1954 je tajništvo za gospodarske in komunalne zadeve OLO Kočevje poslalo odboru za notranje zadeve izvršnega sveta LRS koncept razlastitvenih odločb.

V letih 1954 in 1955 je večina cerkvenih zgradb in zemljišč postala last splošnega družbenega premoženja. Tajništvo za gospodarstvo in komunalne zadeve OLO Kočevje je junija 1954 izdalo štiri odločbe, s katerimi je po določbah 9. člena zakona o agrarni reformi in kolonizaciji razlastilo brez pravice do odškodnine vsa zemljišča z zgradbami in napravami ter z vsem živim in mrtvim kmetijskim in gozdnim inventarjem tistim župnijam, ki vse po odhodu kočevskih Nemcev niso imele več lastnega župnika, temveč so jih soupravljali župniki drugih župnij. Državni sekretariat za gospodarstvo LRS je v rednem upravnem postopku kot pritožbena instanca odločbe v celoti potrdil, potrdilo pa jih je tudi vrhovno sodišče LRS²² in zvezno vrhovno sodišče (pred 11. majem 1956). Po teh odločbah so bile razlašene:

a) župnije v Mozlju, Koprivniku, Starem Logu,

Polomu in Topli Rebri (skupaj 41,3857 ha) ter nepremičnine usmiljenih sester Sv. Vincencija Pavelskega "Marijin dom" v Kočevju,

b) župnije v Kočevski Reki, Borovcu in Zdihovem (skupaj 30,5714 ha),

c) župniji v Grčaricah in Gotenici (skupaj 8,7916 ha),

č) župniji v Nemški Loki in Spodnjem Logu.

Skupaj je bilo na obravnavanem območju razlaščenih 11 župnij od 17 in ekspoziura na Zdihovem. Nerazlaščene so ostale župnije v Kočevju, Planini, Črmošnjicah, Dragi, na Poljanah in v Stari Cerkvi. V vseh primerih so bile med drugimi zgradbami s tem razlašene tudi vse župnijske cerkve in podružnice ter kapele, ki so bile na območju teh župnij cerkvena last.

Oškodovanci so v pritožbah trdili, da v odločbah niso bila pravilno uporabljena zakonita določila in načela v upravnem postopku, da dejansko stanje ni bilo pravilno ugotovljeno, in da je bil po dejanskih okoliščinah napravljen napačen sklep o dejanskem stanju. Dokazovali so, da vse župnije in župne nadarbine še obstajajo pravno in dejansko in da ni merodajno ali župnijo takrat upravlja samostojen duhovnik ali namestnik, ki ga imenuje cerkvena oblast. Nobena od teh župnij ni bila ukinjena niti formalno, niti dejansko, ne po državnih ali cerkvenih predpisih, niti ni bila združena z župnijo, iz katere so jo soupravljali, in jih zato ni bilo moč smatrati kot celoto. Za pravno osebnost župnije in njen obstoj tudi ni važno število vernikov, ki se lahko vselej spreminja. Trditve v odločbah o razlastitvi, da je obstoječe stanje trajalo že 9 ali 10 let, niso držale, saj so župnije (vsaj nekatere !) tudi po izselitvi kočevskih Nemcev še imele duhovnike (npr. v Kočevski Reki do februarja 1949, na Zdihovem do oktobra 1953, v Gotenici do izselitve prebivalcev iz vasi leta 1949 ali 1950, v Koprivniku do začetka leta. 1949).

Vlogo škofijskega ordinariata z dne 4. decembra 1954, s katero je prijavil vstop v začetni spor, s pravicami stranskega udeleženca, ker kot nadzorna oblast po predpisih cerkvenega prava mora varovati pravice in koristi tožene stranke, je vrhovno sodišče zavrnilo.

Obrazložitev vrhovnega sodišča glede razlastitev je bila, da so upravni organi, ki so leta 1946 izvajali agrarno reformo proti navedenim župnijam, očitno izhajali iz predpostavke, da bodo prizadete župnije po osvoboditvi vzpostavljene, zato so jim pustili maksimum zemljišč iz 9. čl. odstavka 2 zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji. Skoraj 10 let po tem se je zemlja župnij osredotočila v rokah župnij, ki so prizadete župnije soupravljale. Župnije so bile naseljene s kočevskimi Nemci, ki so se leta 1941 izselili, in po vojni niso imele več lastnih duhovnikov (kar ni držalo). Po

²⁰ ARS, VRS šk. 1730, o. Notranje politični odbor IS LRS, mapa Pripravljalni material za zaplombo imovine po Odloku AVNOJ in cerkvene imovine.

²¹ ARS, VRS šk. 1730, o. Notranje politični odbor IS LRS, mapa Pripravljalni material za zaplombo imovine po Odloku AVNOJ in cerkvene imovine.

²² Za župniji Gotenica in Grčarice 28. 9. 1954, št. sodbe UI 883/54-5, za župnije Kočevska Reka, Borovec in ekspoziuro Zdihovo 15. 1. 1955, št. sodbe UI 826/54-5, za župnije Mozelj, Koprivnik, Stari Log, Polom, Topla Reber ter versko ustanovo Marijin dom v Kočevju 24. 6. 1954, št. sodbe I/2-495/4-54 P/K.

mnenju vrhovnega sodišča bi priznanje obstoječega stanja pomenilo kršitev temeljnih načel zakona o agrarni reformi in kolonizaciji, bilo pa bi tudi v nasprotju s 6. členom zakona o zemljiškem kmetijskem skladu, ker je šlo za imovino, ki jo je užival vsakokrat benefical, t.j. posamezni župnik. Vrhovno sodišče je zato potrdilo odločbe prvostopenjskega organa, ki je smatral vse cerkve in verske ustanove, ki so bile upravljane iz posamezne župnije, za eno enoto in pustil tisti župniji maksimum, presežek pa razlastil. Prizadete župnije naj tudi ne bi imele več zgradb za bogoslužje, nespremenjeno stanje v devetih oziroma desetih letih pa je bilo za sodišče dokaz, da jih je cerkev opustila oziroma ukinila: (sic) *"Okolnost, da jih ni formalno ukinila, na stvari ničesar ne spremeni, kajti dejstvo je, da dejansko ne obstajajo."* Glede porušenih in poškodovanih cerkvenih zgradb je vrhovno sodišče menilo, da jih ni mogoče šteti več za zgradbe, temveč za ruševine, t.j. za nerodovitno zemljišče.²³

Pri tem je potrebno opozoriti, da so v delu obravnavanega območja, ki je sodilo v okraj Črnomelj, takšen primer obravnavali drugače. Kmetijsko gozdarsko posestvo Kočevje je namreč poleti 1952 zaprosilo OLO Črnomelj za dodelitev zemljišč v lasti župnijske cerkve v Planini, ki naj bi ležala raztresena med državnimi parcelami in s tem ovirala gospodarski razvoj posestva. Planina je bila med vojno deloma požgana, župnija naj razen kmetijskih delavcev kmetijskega posestva ne bi imela naseljenih ljudi, soupravljana pa je bila iz župnije Semič, ki je že posedovala 10 ha zemljišč. Sekretariat za gospodarstvo gospodarskega sveta vlade LRS je tajništvu OLO Kočevje sporočil, da ima po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji vsaka cerkvena in verska ustanova pravico do 10 ha obdelovalne zemlje ter da dejstvo, *"da župna cerkev nima upravitelja in da je vas nenaseljena, še ne more biti razlog za razlastitev po zakonu o agrarni reformi, ker ta cerkvena ustanova še vedno obstaja. Tudi ne more biti razlog za razlastitev, ker ta zemljišča uživa župnišče v Semiču."*²⁴

Na vprašanje, zakaj so čez dve leti to vprašanje reševali povsem drugače, bo potrebno še odgovoriti. V pregledanem gradivu o tem nisem zasledil nobenega dokumenta, je pa zelo verjetno, da je bila takšna sprememba pogojena s spremenjenimi odnosi do cerkve; leta 1952 je FLRJ pretrgala diplomatske odnose z Vatikanom.

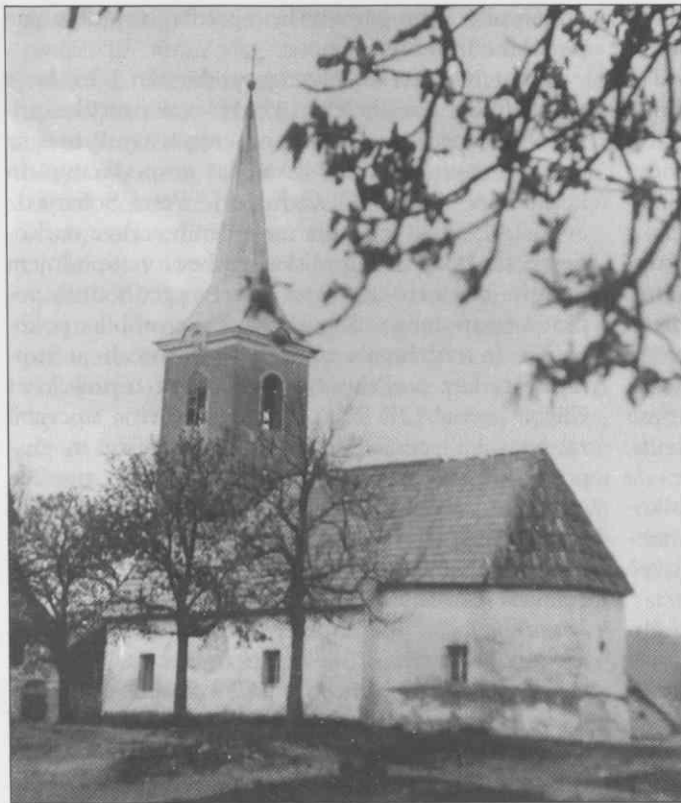
Kot je razvidno iz sodnih spisov, upravni organ v OLO Kočevje niti ni opravil ogleda na terenu, ker mu je bilo obče znano, da so bile v vseh

opuščenih župnijah verske zgradbe zaradi vojne porušene in neuporabne.

Državni sekretariat za gospodarstvo LRS, ki je v poletnih mesecih leta 1954 reševal pritožbe prizadetih župnij, si je svoje mnenje ustvaril tudi iz poročila načelnika tajništva za gospodarstvo in komunalne zadeve OLO Kočevje Petra Šobarja iz avgusta 1954, ki je stanje razlaščeni cerkva na Kočevskem opisal. Župnijska cerkev v Spodnjem Logu je bila neoskrbovana in brez predhodnih popravil neuporabna. Bogoslužja v njej ni bilo, pokopališče je vzdrževala občina. V Grčaricah je župnijsko cerkev sv. Primoža in Felicijana župnik Josef Gliebe prodal LIP Ribnica, ki je ruševine uporabil za popravilo ceste. Propadajoče župnišče in gospodarsko poslopje je obnovila za svoje potrebe gozdna uprava v Grčaricah. Bogoslužje je bilo občasno v kapeli v Grčarskih Ravnah, ki so se ga udeleževali le dva ali trije domačini ter sezonski delavci. *"Domačini pa so v veliki večini proti vsakemu bogoslužju."* Župnijska cerkev v Mozlju je bila neoskrbovana in le delno uporabna. Ni imela zvonov, ki so jih *"neznani zlikovci odnesli, domačinov ni, prebivalstvo, kolikor ga je, pa je proti bogoslužju."* V Starem Logu je bila župnijska cerkev sv. Marjete v razsulu in naj bi jo zaradi nevarnosti odstranili. Vernikov in bogoslužja ni bilo od leta 1941. Del cerkve, ki je bil še uporaben, je uporabljalo državno kmetijsko posestvo za skladišče. V Polomu je bila župnijska cerkev povsem opustošena, brez zvonov in z neuporabno streho. Deloma obnovljeno župnišče so začasno uporabljali za šolo. Bogoslužja ni bilo in ne vernikov. Po mnenju načelnika bi bile brez poprejšnjih popravil uporabne le cerkev v Moravi, ki pa je bila neoskrbovana in le še delno uporabna, župnijska cerkev v Mozlju, ki je bila neoskrbovana, kapela v Grčarskih Ravnah, župnišče na Zdihovem, ki ga je obnovilo in uporabljalo Državno posestvo Snežnik, župnišče v Polomu, ki ga je obnovila občina za začasno šolo. Poleg teh so stale še nekatere cerkve, ki brez poprejšnjih popravil ne bi bile uporabne: v Novih Lazih, Vrbovcu, Seču, Kukovem, na Smuki, kjer je bil ovčarnik državnega posestva, Trnovcu, Svetlem Potoku, v Hribu, ki pa so jo nameravali zaradi razširitve ceste odstraniti, Tančem Vrhu, ki so jo uporabljali vozniki za hlev, Srednji Bukovi Gori, ki so jo uporabljali za senik, v Suhem Potoku, ki jo je državno posestvo uporabljalo za senik, v Knežji Lipi, ki je bila brez zvonika in do polovice porušena, in kapela sv. Krvi v Mozlju. V večini naselij prebivalstva ni bilo. Objekti so bili med vojno poškodovani, pozneje opustošeni, strehe pa, kjer so bile opečnate ali pločevinaste, razkrite in odnešene. Skodlaste strehe naj bi bile že davno uničene, a s tem tudi ostrejša in večinoma tudi zidovja *"in sploh ni govora o kakem popra-*

²³ ARS, VRS, šk. 1671, odločbe vrhovnega sodišča št. 826/54-5 z dne 15. 1. 1955, št. 495/4-54 z dne 15. 9. 1954, št. 883/54-5 z dne 28. 9. 1954.

²⁴ ARS, fond Ministrstva za finance (dalje MF), f. 33, spis 1633/1, dopisa 13. 9. in 4. 11. 1952.

Novi Lazi, podružnična cerkev sv. Jurija leta 1953 (vir Muzej Kočevje) in leta 1999 (foto Mateja Bavdaž, vir dr. Mitja Ferenc).

Po zaprtju območja Kočevska Reka za javnost je Državno podjetje Snežnik 29. novembra 1955 porušilo cerkev sv. Jurija. Na kraju, kjer je stala, so pred nekaj leti v spomin postavili znamenje.

vilu, temveč le o porušitvi objekta in postavitvi istega na novo. Te cerkve, katere smo navedli v prednjem, da jih uporabljajo bodisi za senike ali stajo za živino, so delno pokriti zidovi in tako zasilno preurejeni za eno ali drugo rabo. Kot cerkvene stavbe pa bi lahko služile šele po popolni preureditvi oz. prezidavi - novogradnji."²⁵

Kljub pravnomočnosti odločb zemljiško knjižno stanje julija 1956 še ni bilo urejeno in nepremičnine še niso bile vpisane na splošno ljudsko premoženje. OLO Kočevje je upravo nad razlaščenimi nepremičninami prepustil deloma Kmetijskemu gospodarstvu Kočevje (župnije Polom, Koprivnik, Mozelj, Nemška Loka, Stari Log, Topla Reber, Grčarice in Spodnji Log), deloma pa kmetijskemu posestvu Snežnik v Kočevski Reki (župnije Kočevske Reka, Zdihovo in Gotenica). Posestvi sta z razlaščenimi nepremičninami samostojno gospodarili, za kar ju je pisno pooblastil OLO Kočevje, kljub temu, da tozadavne odločbe še niso bile izdane. Na podlagi pisnega pooblastila OLO Kočevje sta posestvi samostojno odločali, ali naj se prevzete zgradbe us-

trezno preurede v druge namene ali pa odstranijo.

Razlastitev nezasedenih kočevskih župnij v letu 1954 je bila v ozki povezavi z razreševanjem problematike likvidacije zaplembenih postopkov nemškega premoženja. Vendar vprašanje razlastitve kočevskih cerkva za usodo cerkva niti ni bilo tako pomembno, saj so večino po vojni še ohranjenih porušili že leto ali dve pred razlastitvijo.

Še pred izdajo omenjenih odločb so bile na območju prizadetih župnij porušene naslednje župne cerkve: Koprivnik, Stari Log, Topla Reber, Kočevska Reka, Borovec, Grčarice, Nemška Loka in Zdihovo. Tudi podružnične cerkve in kapele za bogoslužje, ki so prestale vojno, so bile v navedenih župnijah porušene domala vse še pred izdajo odločb. Po pravnomočnosti odločb sta bili med opremljenimi cerkvenimi objekti, prenešenimi na splošno ljudsko premoženje, do julija 1956 porušeni le podružnični cerkvi v Novih Lazah in Moravi. Od župnijskih cerkva, ki so postale last splošnega ljudskega premoženja, so ostale v Mozlju in Polomu (slednja precej poškodovana) ter Spodnjem Logu (tudi poškodovana).

Kako lahko je bilo v tistih letih na Kočevskem porušiti neko cerkev, kaže tudi primer podruž-

²⁵ ARS, VRS, sk. 1671, dopis Petra Šobarja, tajnika za gospodarstvo in komunalne zadeve OLO Kočevje, državnemu sekretariatu za gospodarstvo LRS, 26. 8. 1954.

nične cerkve v Dolgi vasi. Uprava za ceste LRS je 13. julija 1956 obvestila OLO Kočevje, da mora začeti z rekonstrukcijo ceste na odseku Kočevje - Livold in ga prosila, naj ukrene vse potrebno, da se brez zavlačevanja in ovir omogoči odstranitev cerkve v Dolgi vasi, ker bi sicer predvidenih del ne mogla opraviti. OLO Kočevje je v prepričanju, da je predmetna cerkev last splošnega ljudskega premoženja, že 17. julija odgovoril, da soglaša s predloženim načrtom, in naj uprava za ceste takoj začne z rekonstrukcijo. Ta je 18. julija z delavci, ki jih je dalo na voljo podjetje Snaga iz Kočevja, začelo cerkev rušiti. Župnijski upravitelj je posredoval in dokazal, da je cerkev cerkvena last, OLO Kočevje je napako želel popraviti z uvedbo razlastitvenega postopka. Cerkev so ocenili (po podatkih župnijskega upravitelja tega niso storili), ko rušitev še ni bila končana. Opremo, vključno z zvonovi (eden se je pri odstranjevanju razbil), so izročili župnijskemu upravitelju v Kočevju.²⁶

Rušenje cerkve v Dolgi vasi je povezano tudi z usodo župnijske cerkve v Mozlju, ki je bila leta 1956 ena zadnjih razlaščenih župnijskih cerkev na obravnavanem območju okraja Kočevje, v kateri je bilo še bogoslužje (poleg nje le še v cerkvi v Spodnjem Logu). Župnijski upravitelj Anton Golob iz Kočevja je kot odškodnino za podrtje cerkev predlagal vrnitev cerkve v Mozlju v cerkveno last, s čimer v Kočevju niso soglašali. Šele po posredovanju škofa Antona Vovka in dvakrat Antona Goloba, predvsem pa zaradi reševanja prošnje, ki so jo prebivalci Mozlja naslovili na kabinet predsednika republike Josipa Broza-Tita, je komisija za verska vprašanja posredovala mnenje in prošnjo državnemu sekretariatu za finance LRS in predsedniku OLO Kočevje, da cerkev v Mozlju dodelijo v cerkveno last kot odškodnino za cerkev v Dolgi vasi.

Upravičeno lahko sklepamo, da so prav prebivalci Mozlja rešili župnijsko cerkev pred usodo drugih razlaščenih župnijskih cerkev. 26. oktobra 1956, dan za tem, ko je uslužbenec KGP Kočevje popisal inventar cerkve in odvezel ključ vhodnih vrat ter s tem tudi preprečil redno obiskovanje nedeljskih obredov, so vaščani Mozlja in drugi farani na *"kabinet Maršala Tita"* naslovili prošnjo za pomoč. Ker je bila leto pred tem že požgana kapela sv. Krvi v Mozlju, so se bali, da bo ista usoda doletela tudi župnijsko cerkev. *"Zato ne bi bilo lepo, da bi po tolikih letih osvoboditve stale na tem mestu razvaline, ker to bi bil velik škandal in sramota za vas. Ne bi radi, da nam odvzamejo to, kar je ostalo od naših pradedov. Čeprav smo verniki, smo vendar tudi zavedni državljani, kateri iz-*

polnjujemo vse pogoje napram državi, ter spoštujemo zakone, katere nam daje država", so še zapisali v svoji prošnji. Kabinet predsednika republike je 20. novembra pozval komisijo za verska vprašanja, da pregleda pritožbo in o rešitvi obvesti tako kabinet kot vaščane. Pošta je na komisijo prišla 24. novembra in isti dan je ta posredovala glede cerkve v Dolgi vasi, tri dni zatem je prebivalcem vasi sporočila, da je posredovala za vrnitev ključev pri OLO Kočevje že dan po obvestilu škofa Vovka in kasneje tudi glede vrnitve v cerkveno last župnijske cerkve v Mozlju.²⁷ Obljubljena zamenjava cerkva v Dolgi vasi in Mozlju še sredi leta 1957 ni bila izvedena v zemljiški knjigi, ker so v OLO Kočevje menili, da je vrednost cerkve v Mozlju večja od tiste v Dolgi vasi.

Cerkve v Moravi so po razlastitvi župnije Kočevska Reka, kamor je navedena cerkev sodila, še pred veliko nočjo leta 1956 zaprli za bogoslužje, na ponovno vlogo za dovolitev bogoslužja v njej pa je bilo župnijskemu upravitelju Antonu Pogorelcu sporočeno, da se prošnja zavrača, ker je cerkev v lasti splošnega ljudskega premoženja in da zato komisija tudi nima možnosti preprečiti morebitne predvidene rušitve, o njeni uporabi pa odloča pristojni občinski ljudski odbor. Pogorelec je zaprosil vsaj za posredovanje za prosto razpolaganje z inventarjem cerkve v Moravi. Kot kaže, je bil v prvih primerih rušenja cerkva na Kočevskem inventar vrnjen cerkvi, kasneje pa so ga enostavno uničili istočasno z miniranjem cerkve. Tako naj bi po nekaterih podatkih organist Vinko Dežman iz Kočevja pri predsedniku verske komisije g. Jožetu Lampretu v povojnih letih izposloval brezplačno dodelitev nekaterih zvonov župnim uradom, ki so jih potrebovali. Tudi ohranjeni dopisi uprave za narodno imovino kažejo, da so s premičninami iz uničenih cerkva cerkvene oblasti prosto razpolagale. *"Pripominjamo, da so zvonovi in ure v zvonikih cerkvena last in zadeva ter naj se predmetno vprašanje uredi med cerkvenimi uradi samimi"*, je dekanijemskemu uradu v Kočevje sporočil član okrožne uprave za narodno imovino Peter Čero 27. decembra 1945.²⁸ 14. julija 1956 so začeli odkrivati na cerkvi streho in ker je Pogorelec domneval, da bo porušena, se je še isti dan zglasil na sedežu komisije za verska vprašanja in prosil za posredovanje za inventar. Pogorelcu so v Moravi dali uro časa za iznos inventarja in že čez dva dni so se s škofijskega ordinariata zahvalili za vračilo inventarja in prosili tudi za vračilo zvonov. Ker so bili vaščani prepričani, da v "Ljubljani" o rušitvah

²⁷ ARS, VRS, šk. 1671.

²⁸ ZAL - dislocirani oddelek v Novem mestu, fond Okrožni Izvršni odbor Novo mesto 1945-1946, f. KUNI, dovoljenje za prenos ure in zvonov iz cerkve v Hribu v cerkev v Tribučah.

²⁶ ARS, VRS, šk. 1671, poročilo št. 101/56 Mira Sajeta in Franeka Sladiča na podlagi izjav predsednika OLO Janeza Pirnata in Petra Šobarja, 21. 7. 1956.

Zdihovo, ekspoziturna cerkev Matere Božje leta 1953 (foto Grgurič, vir Muzej Kočevje) in leta 1993 (foto in vir dr. Mitja Ferenc).

Oktober 1953 so prebivalci Zdihovega in okoliških vasi morali zapustiti svoje domove zaradi izgradnje podzemskih zaščitnih objektov v Škrlju. Naslednje leto so cerkev podrli.

cerkva na Kočevskem niso seznanjeni, in da se to ne bi dogajalo, če bi škof Vovk in Anton Pogorelec o dogodkih obveščala pristojne v Ljubljani, se je Pogorelec že naslednji dan, 17. julija oglasil na sedežu komisije z bojznijo, da rušitev ne bi doletela tudi župnijske cerkve v Banja Loki, in s prošnjo, da že razkrite cerkve v Moravi ne bi porušili in da bi pustili zidovje in zvonik. Komisiji je dostavil vlogo in jo prosil za posredovanje za prekinitve nadaljnega rušenja cerkva na Kočevskem ter jih obvestil, da z enakimi zadevami ne bo več hodil na komisijo, ker smatra, da je "vlada" o dogajanjih tudi uradno obveščena.

Kljub dejstvu, da pri nerazlaščenih cerkvah ni bilo niti najmanjše pravne (kaj šele moralne) osnove za rušitve, je praksa v petdesetih letih pokazala, da so se krajevni organi kaj malo ozirali na lastništvo cerkvenih objektov. Pri tem je nerazumljivo tudi to, da so nekatere cerkve na Kočevskem po vojni prejele iz Zavoda LRS za proučevanje kulturnih spomenikov oziroma vlade LRS denarna sredstva za obnovo (npr. cerkev v Novih Lazih), še več jih je bilo v programu obnove (Beli Kamen, Dolga vas, Hrib, Koblarji, Mala Gora, Mlaka pri Kočevju, Mozelj - kapela, Nemška Loka, Rogati Hrib, Smuka, Stari Log, Zajčje Polje),²⁹ nekaj let za tem pa so bile že porušene.

V zvezi z inventarjem v prizadetih cerkvah so v OLO Kočevje menili, da glede na izdane odločbe z njimi razpolaga upravni organ, t.j. ome-

njeni kmetijski posestvi. Temu primerno so ravnali v praksi, razen v primerih, ko je Komisija za verska vprašanja priporočila drugačno rešitev. Vendar so v OLO Kočevje menili, da pravno tolmačenje Komisije za verska vprašanja, da inventar ni bil razlaščen, ni pravilno, in so predlagali, da se zadeva uredi v smislu njihovega predloga. Zlasti so vztrajali, da bi se njihova praksa uredila glede zvonov. Pri tem so se v OLO Kočevje opirali na sodbo sodišča v Črnomlju, ki je razsodilo da so zvonovi porušene cerkve v Nemški Loki last splošnega ljudskega premoženja, in so to zagovarjali tudi z dejstvom, da so zvonovi konstrukcijsko povezani s samo stavbo in so njen nepremični del.³⁰ Okrajno sodišče v Metliki je 27. oktobra 1954 obsodilo župnijskega upravitelja Martina Goršeta iz Starega trga ob Kolpi na osem dni zapora, ker je izdal pismeno dovoljenje, da gredo lahko vaščani Zagozdeca po zvonove v cerkev v Nemško Loko, ni pa imel pristanka cerkvenega ključarja in vaščanov iz Nemške Loke. Obsojena sta bila tudi dva vaščana, ki sta zbrala skupino 31 vaščanov ter z njimi iz Nemške Loke 6. julija 1953 odpeljala tri zvonove, ki so bili že pred časom sneti z razpadajočega zvonika. Obsojenci so bili tudi dolžni vrniti zvonove prejšnjemu koristniku, t.j. kmetijski delavski zadrugi Nemška Loka.³¹ Razsodbo sodišča je tajnik OLO Kočevje Peter

³⁰ ARS, VRS, šk. 1671, po naročilu predsednika Komisije za verska vprašanja Borisa Kocijančiča sta poročilo o lastništvu cerkvenih zgradb in njihovem stanju v OLO Kočevje napisala Miro Saje in sekretar Komisije za verska vprašanja Franek Sladič 21. 7. 1956.

³¹ ARS, VRS, šk. 1671, sodba okrajnega sodišča v Metliki št. 164/53-37, z dne 27. 10. 1954.

²⁹ Uprava RS KD, Pregled del spomeniškega varstva za investicijski načrt leta 1948, poverjenika za zaščito kulturnih spomenikov v okraju Kočevje Janka Trošta, 15. 10. 1947.

Šobar dve leti kasneje predložil komisiji za verska vprašanja kot dokaz o pravilnosti stališč OLO Kočevje, da je razlašena cerkvena imovina s cerkvenim inventarjem vred last splošnega ljudskega premoženja.³²

Tisti inventar, ki so ga župnijski upravitelji uspeli zbrati ali pridobiti iz porušenih kočevskih cerkva, so večinoma oddali cerkvam v drugih delih Slovenije, nekaj - kaže, da le manjši del - ga je danes shranjenega v župniščih na Kočevskem: v Kočevju, Stari Cerkvi, Fari, Dragi in Dolenji vasi. Očitno je, da oprema cerkva ni delila v celoti takšne usode kot cerkve, ter da je bilo "rešene" veliko več opreme, ki so si jo prisvojili bodisi domačini ali delavci ali pa se je "porazgubila", poklonila, prodala vsepovsod po Sloveniji pa tudi zunaj nje, in to tudi z vednostjo cerkvenih predstavnikov.

V Koprivniku, kjer ni bilo stalnega duhovnika od začetka leta 1949, je župnijo od februarja istega leta upravljal Anton Golob iz Kočevja, ki je verske obrede v cerkvi opravljal do 19. marca 1949, ko je cerkev pogorela. Notranji inventar cerkve so shranili v župnišču. Obrede je nato imel v pokopališki kapeli v Koprivniku in to do junija 1955, ko je bila požgana tudi ta. Istega meseca je bila namreč župnija razlašena. Dve leti kasneje je Golob prosil komisijo za verska vprašanja, da se mu dovoli odpeljati premoženje cerkvenega značaja, kar mu je OLO Kočevje konec avgusta 1956 tudi omogočilo in je prevzel 56 predmetov iz ž.c. v Koprivniku.

V poročilih in zapisnikih okrajnega komiteja KPS Kočevje so o odnosu do cerkve govorili zelo malo, o rušitvah sakralnih objektov niti niso razpravljali. Še največ je bilo razprav o verouku; o posameznih duhovnikih le o župniku Zdravku Heinricharju, ki ga je ljubljanska škofija konec leta 1951 namestila v Kočevju, vendar ga je nad 600 prebivalcev mesta izgnalo,³³ in o zaostitvi odnosov med vodilnimi komunisti v Kočevski Reki in tamkajšnjim župnikom. *"Ker mu Partija na vseh krajih ovira njegovo delo, je začel gonjo proti sekretarju občinskega komiteja Kočevska Reka tov. Pirnatu, v Fari pa proti tov. Delaču. ... Zelo razveseljivo pa je to, da so vsi tamkajšnji ljudje odločno proti duhovniku in raznim cerkvenim obredom."*³⁴

S cerkvami in opuščenimi naselji so usodo delila tudi pokopališča, ki so bila na Kočevskem kot drugje po Sloveniji skoraj vsa ob župnijskih cerkvah in večjih podružnicah. Danes bi lahko 38

pokopališč na Kočevskem razvrstili v pet skupin:

1. pokopališča, ki so ohranila svoj namen in so na njih nagrobniki kočevskih Nemcev večinoma ohranjeni in bi jih bilo treba tudi pravno zaščititi, saj so eden redkih materialnih ostankov in dokazov o 600-letnem bivanju kočevskih Nemcev. Sem sodijo pokopališča v Koprivniku, Mozlju, Zajčjem Potoku, Starem Logu, Livoldu, Kočevskih Poljanah, Dolgi vasi, Novem Taboru, Vidmu in Polomu;

2. pokopališča, ki so ohranila svoj namen, vendar je ostalo le nekaj takšnih nagrobnikov (Stara Cerkev, Draga, Morava, Spodnji Log, Trava);

3. opuščena pokopališča z nekaj ohranjenimi nagrobniki (Planina, Novi Lazi, Dolnja Briga, Kočarji, Blatnik, Knežja Lipa, Kočevje - Trata);

4. prenovljena pokopališča, kjer so stare nagrobnike popolnoma odstranili (Kočevska Reka, Grčarice, Klinja vas);

5. popolnoma zravnan pokopališča (Borovec, Gotenica, Dolnja Topla Reber, Handlerji, Mala Gora, Preža, Rogati Hrib, Škrilj, Verdreng, Kačji Potok). Komaj opazni sledovi pokopališč so še v Štalcerjih, Rajndolu in Svetlem Potoku.

Pokopališča so bila pod upravo krajevnih ljudskih odborov, ki so jih tudi oskrbovali. Novo pokopališče v Kočevju (vzhodno zunaj mesta) so nameravali urediti že v letu 1950, ker je bilo obstoječe prenapolnjeno in na neprimernem kraju.³⁵ Danes stoji le še okoli 380 nemških nagrobnikov.³⁶

Podobno usodo kot cerkve so doživele tudi kapelice in znamenja. Od približno 400 kapelic in znamenj sem jih uspel najti le še desetino. Večina jih propada.

V kasnejših letih obstoječih sakralnih zgradb na Kočevskem niso več rušili, z izjemo propadajoče podružnične cerkve v Mlaki pri Kočevju. Aprila 1957 so nameravali odstraniti cerkev v Šalki vasi zaradi rekonstrukcije ceste. Porušili so že škarpo ob cerkvi, vendar nato verjetno tudi zaradi posredovanja komisije za verska vprašanja z deli prenehali.³⁷ V ohranjenem gradivu komisije za verska vprašanja se v kasnejših letih problematika cerkva na Kočevskem ne pojavlja več. Spore med cerkvijo in lokalnimi organi glede razlastitve cerkvenih zemljišč, ki se jih je oblast očitno dobro zavedala, so poskušali urediti v zakonu o razlastitvi. Ta je določal, da mora koristnik razlastitve priskrbeti verski skupnosti ustrezno zemljišče za cerkev, če je bila zaradi vojnih dogodkov v tistem kraju cerkev podrta, druge cerkve pa v kraju ni bilo. Dokler

³² ARS, VRS, šk. 1671, dopis, 30. 7. 1956.

³³ ARS - dislocirana enota I, bivši zgodovinski arhiv CK ZKS (dalje ARS-I), fond Centralnega komiteja ZKS (dalje CK ZKS), f. 140, letno poročilo za 1951 OK KPS Kočevje, 11. 1. 1952.

³⁴ ARS-I, CK ZKS, f. 140, zapisnik 10. seje biroja OK KPS Kočevje, 29. 8. 1952.

³⁵ ZAL, fond Okrajnega ljudskega odbora Kočevje, o. 548, letno poročilo poverjeništa za lokalno gospodarstvo OLO Kočevje, 27. 12. 1949.

³⁶ Mitja Ferenc, Gojko Župan: *Topografija kulturne dediščine nekdanjega nemškega jezikovnega območja na Kočevskem*, tipkopis.

³⁷ ARS, VRS, šk. 1673, o. 78/57, uradni zaznamek komisije ob obisku Antona Goloba, 11. 4. 1957.

koristnik zemljišča tega ne bi zagotovil, ni mogel postati lastnik zemljišča.³⁸

Drugačen odnos do cerkva na Kočevskem je napovedala že denarna podpora komisije za verska vprašanja, ki je župnijskemu uradu Kočevje decembra 1957 dodelila 120.000 din, kot prispevek za kritje stroškov za popravila, ki so skupaj znašala 290.000 din.³⁹

Poleg celotnih naselij so torej na Kočevskem največjo izgubo utrpeli sakralni objekti. Od 123 cerkva in kapel v 17 župnijah,⁴⁰ kolikor jih je bilo na obravnavanem območju med obema vojnama, se jih je do danes ohranilo le 28. Od 17 župnih cerkva je ohranjenih osem, tri so v ruševinah, šest pa jih je odstranjenih. Od 95 uničenih cerkva je le 12 takšnih, katerih ruševine so dobro vidne, ohranjen je ponavadi tudi zvonik. Od dvanajstih cerkva so vidni le še temelji in del obodnega zidu, pri šestih je še mogoče opaziti temelje, medtem ko od drugih 65 cerkva ni več nobenega sledu.⁴¹ V šestih župnijah, Borovec, Topla Reber, Gotenica, Grčarice, Kočevska Reka, Stari Log, ne stoji noben sakralni objekt več, v sedmih župnijah pa se je ohranil le po en (Koprivnik, Mozelj, Polom, Planina, Nemška Loka, Draga, Spodnji Log), v župniji Črmošnjice pa dva. Nekaj več cerkva se je ohranilo v obeh župnijah na Kočevskem polju, kjer so vasi v preteklih desetletjih na novo poselili: to sta župniji Kočevje (od 16 ohranjenih 8) in Stara Cerkev (od 6 cerkva so ohranjene 3).⁴²

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv inštituta za narodnostna vprašanja, fond Manjšinski inštitut, f. 142, Narodni kataster kočevskih vasi;

Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Vlade Republike Slovenije (VRS), šk. 1730, 1671, 1673, 1675; fond Ministrstva za finance (MF), f. 33;

Arhiv Uprave RS za kulturno dediščino (Uprava RS KD), poročila za leto 1947 in 1948; Pregled del spomeniškega varstva za investicijski načrt l. 1948, poverjenika za zaščito kulturnih spomenikov v okraju Kočevje Janka Trošta;

³⁸ Zakon o razlastitvi, Ur. l. FLRJ, št. 12-140, z dne 20. 3. 1957, čl. 36; ARS, VRS, šk. 1673, dopis Zveznega izvršnega sveta komisiji za verska vprašanja, 2. 4. 1957.

³⁹ ARS, VRS, šk. 1675, o. 5/58.

⁴⁰ *Letopis ljubljanske škofije za leto 1935*, Ljubljana, ned.

⁴¹ Ohranjene ruševine so še v naseljih Blatnik, Brezje, Gorenja Topla Reber, Gradec, Knežja Lipa, Komarna vas, Kožice, Kumrova vas (na Kumrovi gori), Nemška Loka, Nova Gora, Novi Tabor, polom, Pugled, Sredgora, Srednja Bukova Gora, Starološki Grič, Suh Potok, Svetli Potok, Topli Vrh, Trava, Trnovec, Vimolj.

⁴² Mitja Ferenc: *Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Gottschee. Verlorene kultureerbe der Gotscheer Deutschen*, Ljubljana 1993, str. 79-83.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAC), zapuščina Janka Trošta; fond Okrajnega ljudskega odbora Kočevje, o. 548; dislocirani oddelek v Novem mestu, fond Okrožni Izvršni odbor Novo mesto 1945-1946, f. KUNI;

ARS - dislocirana enota I, bivši zgodovinski arhiv CK ZKS (ARS-I), fond Centralnega komiteja ZKS (CK ZKS), f. 140;

Zasebni arhiv dr. Mitja Ferenc;

LITERATURA

Mitja Ferenc: *Nekdanje nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi kočevskih Nemcev /1942-1956/*. Doktorsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 1999;

Mitja Ferenc, Gojko Zupan: *Topografija kulturne dediščine nekdanjega nemškega jezikovnega območja na Kočevskem*, tipkopis;

Mitja Ferenc: *Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Gottschee. Verlorene kultureerbe der Gotscheer Deutschen*, Ljubljana 1993;

Letopis ljubljanske škofije za leto 1935, Ljubljana, ned.;

Ljubljanski škofijski list za leta 1941-1945;

Letopis ljubljanske škofije in dela reške škofije za leto 1959 (po stanju 1. 11. 1959);

Letopis ljubljanske škofije za l. 1947 (stanje 15. 2. 1947), Škofijski ordinariat v Ljubljani, Ljubljana, ned.;

Marijan Zadnikar: *Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske*, Ljubljana 1968;

Uradni list FLRJ, Zakon o razlastitvi, št. 12-140, z dne 20. 3. 1957;

KRATICE

ARS - Arhiv Republike Slovenije,

VRS - Vlada Republike Slovenije,

UDV - Uprava državne varnosti.

KUNI - Komisija za upravo narodne imovine

LRS - Ljudska Republika Slovenija,

ZAL - Zgodovinski arhiv Ljubljana,

IS - Izvršni svet,

SR - Socialistična republika,

KD - Kulturna dediščina,

SZDL - Socialistična zveza delovnega ljudstva,

OLO - Okrajni ljudski odbor,

AVNOJ - Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije,

MF - Ministrstvo za finance,

FLRJ - Federativna ljudska republika Jugoslavija,

LIP - Lesno industrijsko podjetje,

KGP - Kmetijsko gozdarsko podjetje,

KPS - Komunistična partija Slovenije,

CK ZKS - Centralni komitei Zveze komunistov Slovenije.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Nachkriegsschicksal der Sakralbauten der ehemaligen deutschen Sprachinsel Gottschee

Das Schicksal der Gottschee (Kočevska) und ihrer Einwohner stellt ein Thema dar, das im Kulturbewußtsein der Slowenen nur schwach präsent ist. Von der Mitte des 14. Jahrhunderts bis zum Jahr 1942 bestand in der Gottschee ein ca. 800 km² großes deutsches Sprachgebiet. Die deutsche Besatzungsmacht, die in verschiedenen europäischen Staaten für eine Überführung der sogenannten Volksdeutschen ins Reichsgebiet auf breiter Basis sorgte, siedelte nach der italienischen Besetzung des Gebiets im Jahre 1941 auch die deutsche Volksgruppe aus der Gottschee (ca. 12.000 Personen) um, und zwar in ein Siedlungsgebiet Sloweniens, das an das Deutsche Reich angeschlossen werden sollte und aus dem der Großteil der dort ansässigen Slowenen vertrieben wurde. Nach dem Zweiten Weltkrieg erlebten die Gottscheer Deutschen dasselbe Schicksal wie die anderen Deutschen in Slowenien. Die umgesiedelten Gottscheer Deutschen, die am Kriegsende nicht dem Rückzug der deutschen Armee gefolgt, und einige wenige, die in der Gottschee verblieben waren, wurden nach Österreich vertrieben. Ihr Besitz von insgesamt ca. 40.000 ha wurde beschlagnahmt.

Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, die Kriegsverwüstung und der Verfall in der Nachkriegszeit als Folge einer verfehlten Ansiedlungs-, Wirtschafts- und Personalpolitik sowie die planmäßige Zerstörung von vorwiegend Sakralobjekten aus nationalen und ideologischen Gründen in der Mitte der fünfziger Jahre hatten weitgehende und verhängnisvolle Folgen für dieses Gebiet. Heute sind weite Teile des ehemaligen Siedlungsgebiets mit Wald überwuchert, mehr als hundert von insgesamt 176 Ortschaften zerstört oder dem Erdboden gleichgemacht. Es handelt sich um eine tiefgreifende Veränderung des Landschaftsbildes, die ihrem Umfang nach kaum ihresgleichen kennt. Neben ganzen Ortschaften erlitten in der Gottschee die Sakralbauten großen Schaden. Von 123 Kirchen und Kapellen in 17 Pfarren blieben nur 28 erhalten. In sechs Pfarren steht kein einziger Sakralbau mehr, in sieben Pfarren blieb nur je einer erhalten, in einer Pfarre zwei. Die meisten Kirchen sind in den beiden Pfarren auf dem Gottscheer Feld erhalten, wo die Dörfer in den vierziger Jahren aufs neue besiedelt wurden.

Anfang und Mitte der fünfziger Jahre wurde das gestörte Verhältnis zum Kulturerbe der Gottschee, vor allem zu ihren Sakralbauten und Friedhöfen, durch zwei Hauptfaktoren maßgebend geprägt. Die Verwaltung der Gottschee war aus nationalistischen Gründen darum bemüht, die Reste des "fremden", d.h. deutschen Elements, mit Gewalt zu beseitigen. Statt Sorge zu tragen für die Erhaltung dessen, was durch den Zahn der Zeit und durch den Krieg nicht zerstört worden war, wurde alles "Deutsche" gewaltsam durch Feuer und Sprengstoff vernichtet, der ideologischen (atheistischen) Intoleranz fielen insbesondere Sakralbauten zum Opfer. Gezielte Vernichtung fand fast ausnahmslos nur im Bereich der heutigen Gemeinde Kočevje statt, und zwar in der ersten Hälfte der fünfziger Jahre, was die Sonderstellung dieses Gebiets bezeugt. Für den Großteil der Kirchen ist es unmöglich festzustellen, wann sie genau zerstört wurden, aufgrund einiger schriftlicher und mündlicher Quellen kann jedoch mit Recht behauptet werden, daß im östlichen Teil des behandelten Gebiets die meisten Kirchen bereits im Jahre 1942 zerstört wurden, als die italienische Armee die von den Gottscheer Deutschen verlassenen Dörfer systematisch in Brand setzte.

Für die meisten Kirchen, die den Krieg überstanden hatten, kann festgehalten werden, daß sie sich in einem sehr schlechten Zustand befanden. Die Geistlichen verwalteten mehrere Pfarren zugleich, die Kirchen waren meistens offen, so daß deren Einrichtung ungehindert entwendet werden konnte. In den Ortschaften lebten zum Großteil Saisonarbeiter oder Zuwanderer. Eine große Rolle spielte auch das Verhältnis der politischen Führung und der Behörden zu den Sakralbauten, insbesondere im Raum Kočevje. Da die Mittel für die Erneuerung der Kirchen sehr bescheiden waren, waren Kirchen, die den Krieg überstanden hatten, insbesondere ihre Dächer, vom Verfall bedroht, die Inneneinrichtung von häufigen Diebstählen beeinträchtigt. Mit der Zeit wurden die Kirchenbauten aufgegeben, und auf Betreiben der Leute, die sich an den Kirchen störten, sollten die aufgegebenen Kirchen beseitigt werden, und zwar in der Art einer massiven Beseitigung von Gebäuderesten in aufgelassenen Ortschaften, die unter dem Vorwand von Trümmerräumung bzw. Sanierung von Siedlungen vorgenommen wurde. Zuerst wurden die Kirchen beseitigt, die beschädigt waren, sei es während des Kriegs oder danach.

Aufgrund der bisher bekannten Angaben kann man schlußfolgern, daß auch mindestens 25 bis 30 Kirchen und Kapellen, deren Inneneinrichtung durch den Krieg nicht beeinträchtigt worden war, beseitigt wurden, und zwar in den noch besiedelten Orten. Ein besonderes Verhältnis zu den

Sakralbauten herrschte im Gebiet des Staatlichen Landwirtschaftsbetriebs Snežnik (Državno posestvo Snežnik), zu welchem Ortsfremde bereits nach 1952 keinen Zugang mehr hatten. Dieses Gebiet fungierte als eine Art Guberniums eines hohen politischen Funktionärs, und hier wurden zwischen 1953 und 1955 alle noch existierenden Kirchen, Kapellen und Bildstöcke zerstört. Obwohl ich aufgrund des gesichteten Archivmaterials nicht feststellen konnte, wer für die Beseitigung der Kirchen im behandelten Raum verantwortlich war, kann man mit Recht vermuten, daß die Vernichtungsarbeit nicht ohne Kenntnis, wenn nicht gar auf Anweisung von Ivan Maček-Matija, des "Gründers" und eigentlichen Leiters des politischen Sperrgebiets Kočevska Reka vorgenommen wurden. Ohne seine Zustimmung oder Kenntnis wurde im Sperrgebiet keine bedeutendere Entscheidung getroffen. Die Verantwortung liegt aber auch beim Direktor des Landwirtschafts- und Forstbetriebs Kočevje (Kmetijsko gozdarsko posestvo Kočevje) und des Staatlichen Landwirtschaftsbetriebs Snežnik (Državno posestvo Snežnik), deren Arbeiter die genannten Beseitigungsarbeiten durchführten.

Obwohl uns unmittelbare Anlässe und Gründe für diese Zerstörungen unbekannt sind, steht fest, daß die "Behörden in Ljubljana" über diese Problematik wenigstens von seiten des Bischöflichen Ordinariats in Ljubljana in Kenntnis gesetzt wurden. Letzteres intervenierte mehrmals bei der Kommission für Glaubensfragen (Komisija za verska vprašanja) und auch die Bevollmächtigtenstelle der Staatssicherheit für den Kreis Kočevje, die die Angaben des Ordinariats überprüfte, vertrat die Ansicht, daß das eingeleitete Verfahren zur Beseitigung von einzelnen Einrichtungen im Raum Kočevje, vor allem jenes durch die Verwaltung des Staatlichen Landwirtschaftsbetriebs "Snežnik", gesetzeswidrig gewesen sei, und führte ferner an, die Beseitigungsarbeiten hätten einen noch größeren Umfang angenommen als den Berichten des Bischofs zu entnehmen sei. Aus der Chronologie der Ereignisse geht hervor, daß die Behörden entschlossen waren, die Frage des kirchlichen Vermögens im Raum Kočevje zu regeln, als Folge von Unregelmäßigkeiten, d.h. einer systematischen Zerstörung von Kirchen vor allem im Sperrgebiet, und aufgrund heftiger Proteste der amtlichen Kirche. Das veranlaßte die Staatsmacht dazu, außer dem Grund und Boden auch Kirchengebäude zu enteignen und deren Beseitigung durch ihr Unvermögen, dieselben zu erneuern und instandzuhalten, zu rechtfertigen. Die Regelung des kirchlichen Vermögens im Raum Kočevje wurde somit

im Februar bzw. März 1954 Bestandteil einer Aktion, die vom Bundesvollzugsrat gestartet wurde und darauf hinauslief, die auf Grundlage der AVNOJ-Beschlüsse durchgeführte Beschlagnahme des deutschen Vermögens zu Ende zu führen. In den Jahren 1954 und 1955 wurden im behandelten Raum 11 von 17 Pfarren enteignet. In allen Fällen wurden zusammen mit anderen Gebäuden auch alle Pfarr- und Fialkirchen sowie Kapellen enteignet, die im Bereich dieser Pfarren Eigentum der Kirche waren. Alle Kirchen und Kircheneinrichtungen, die von der einzelnen Pfarre verwaltet wurden, zählte man als eine Einheit und beließ bei der jeweiligen Pfarre 10 ha, wie im Gesetz über die Agrarreform und Kolonisation vorgesehen war, der Überschuß wurde jedoch enteignet. Dennoch war die Enteignung für das Schicksal der Kirchen nicht von entscheidender Bedeutung, waren die meisten der nach dem Krieg noch erhaltenen doch bereits ein oder zwei Jahre vor der Enteignung beseitigt worden. Die Verwaltung der enteigneten kirchlichen Liegenschaften übertrug der örtliche Volksausschuß Kočevje (Krajevni ljudski odbor Kočevje) dem Landwirtschaftsbetrieb Kočevje und zum Teil auch dem Staatlichen Landwirtschaftsbetrieb Snežnik in Kočevska Reka. Beide Betriebe verwalteten die enteigneten Liegenschaften selbständig und beschlossen allein darüber, ob die übernommenen Gebäude zweckentfremdet genutzt oder beseitigt werden sollen.

Das Ende der massiven Zerstörung Ende 1956 hängt mit dem Konflikt anlässlich der geplanten Beseitigung der Pfarrkirche in Mozelj und mit der darauf erfolgten Beschwerde zusammen, die die Dorfbewohner an das Kabinett von J. B. Tito richteten. In den darauffolgenden Jahren wurden die bestehenden Sakralbauten im Raum Kočevje nicht mehr beseitigt. Die Inneneinrichtung, welche die Kirchenverwalter aus den niedergerissenen Kirchen im Raum Kočevje retteten, übergaben sie zum Großteil anderen Kirchen in Slowenien, ein kleinerer Teil wird heute bei den Pfarrhöfen im Gebiet Kočevje aufbewahrt.

Ein ähnliches Schicksal wie die Kirchen erlebten auch Kapellen und Bildstöcke. Von gut 400 Kapellen und Bildstöcken blieb nur ein Zehntel erhalten. Obwohl die meisten der 38 Friedhöfe dem Erdboden gleichgemacht oder die Grabmäler der Gottscheer Deutschen beseitigt wurden, bilden die Friedhöfe heute die bedeutendsten materiellen Überreste, die von der 600jährigen Anwesenheit der Gottscheer Deutschen inmitten des slowenischen Gebiets zeugen.